

Boro ĐUKANOVIĆ

PROSTITUCIJA KAO SOCIJALNO PATOLOŠKA KATEGORIJA

U našem vremenu i postojećem kulturološkom obrascu specifičnom za ove prostore, prostitucija se našla u paradoksalnom procjepu moralnog odbacivanja kao društveno nepoželjna pojava i imperativa njenog etabliranja, legalizovanja i vidne tendencije njenog urastanja u društvenu strukturu, dakle istu onu strukturu koja je istovremeno generiše i s gnušanjem je nastoji eliminisati.

Od Solonovih dicerijada do savremenih call-girls i prostitucije putem interneta, prostitucija se ukazuje kao dosta konstantan i trajan fenomen prisutan u svim društvima i vremenima dok se naš odnos prema njoj, kroz sve ove vijekove i različite kulture očituje kroz varijabilnost, nekonzistentnost, liberalnost, pseudoliberalnost ili pak kroz krajnju represivnost.

Čini se da je ovaj «odnos» u našem društvu u znaku specifikuma koji baštimo iz decenijske dezorganizacije socijalnog matriksa, traumatičnog kolektiviteta i derogiranja psihosocijalnog habitusa pojedinca, razgradnje njegovog sociokulturalnog identiteta.

U širokom spektru komercijalizacije seksualnosti, prostitucija kao najneugodniji dio ovog spektra, iznenada je zapljusnula naše društvo do razmjera eskalacije.

Svjedoci smo da društvo nemoćno pokušava uspostaviti kontrolu, kroz mnoge muke i nedoumice, nad ovom pojavom. Vidni su bezuspješni i kontradiktorni pokušaji da se društvenim normativima reguliše ovaj pojavni oblik socijalne patologije, tipičan (pretežno) za ženski rod.

Prostitucija kao oblik društvene djelatnosti čvrsto je urasla u ekonomski karakter društva, tj. njegovu robnu proizvodnju i tržišnu razmjenu. Prostitucija, ekonomija i država čine tri neraskidive karike zbog čega je sasvim vidljivo da je prostitucija kod nas sve važniji segment «sive ekonomije» i uvažava se u zvaničnoj strukturi robno-novčanih odnosa, gdje je srećemo kao čestu i

aktuelnu sintagmu «trgovina ljudima». Ne bez očitog uticaja ovakvog «trgovačkog diskursa» Kerol Pejtman u svojoj knjizi «**Polni ugovor**» tvrdi da moderni muškarci imaju na raspolaganju raznovrsna sredstva kojima postižu ispunjenje polnog ugovora, gdje ona posebno ističe važnost prostitucionog tj, «ugovaranja korišćenja ženskog tijela» kao vrlo specifičnu varijantu polnog ugovora sa posebnim «društvenim ciljem i značenjem».

Muškarci kupuju seks sredstvima socijalne moći bilo da je u pitanju moć novca ili moć vlasti, a počesto oboje zajedno. Bez obzira da li je prostitucija legalizovana ili ilegalna, da li je svjetovna ili je religiozna, kao što je bila u davna vremena, uvijek srećemo krajnje licemjerno falsifikovanje dvojnog degadirajućeg aspekta smatrajući ga jednostranim. Naime, uglavnom se ističe degradirajuća pozicija žene, dok je muškarac u prostitucionom dijadnom odnosu uvijek pošteđen ove vrste atribucije ili mu se čak pridaju afirmativne atribucije. To je uostalom vrlo karakteristična kulturološka matrica koja prostituisani seksualni čin dihotomično razdvaja na podređenog i povlašćenog (neodređenog) aktera, te na taj način proširuje ionako razućeni diskurs polnih predrasuda u našoj sredini.

Kako bilo da bilo, prostitucija je danas, između ostalog, ponajviše jedan veliki svjetski biznis. Prema jednoj novijoj procjeni u SAD se dnevno na prostituciju troši oko 50 miliona dolara. Nažalost, od ove sume najveći dio odlazi podvodačima i svim drugim učesnicima u ovoj komercijalizaciji seksa. Neka ekonomska istraživanja podastiru podatke da ako jedna prostitutka negdje u Evropi zaradi 300 evra, ostatak uzimaju organizatori ovog unosnog posla koji, naravno, vode muškarci.

Prostituišu se srednjoškolke i sredovječne domaćice, prostituišu se obrazovane i neobrazovane žene, lijepe i ružne, stare i mlade, domaće i strane, zaposlene i nezaposlene.

Sociolozi tvrde da je 90% prostitutki bilo nezaposleno i da su baš zbog tog statusa «*sišle na ulicu*». Ovu sociološku tezu donekle obaraju sve češći slučajevi prostituisanja kao porodične djelatnosti gdje suprug podvodi svoju suprugu (koja je inače zaposlena), da bi se na ovaj način poboljšao kućni budžet. Sve su ovo samo oblici vrhunske manifestacije žena, ali istovremeno upečatljivi izrazi njihove surove alijenacije.

Prostitucija je paradigma, rekle bi feministkinje, spolne dominacije muškaraca nad ženama što podrazumijeva i jednostrano tjelesno zadovoljstvo, tj. jednostrano zadovoljenje elementarnih nagona.

Možemo li se složiti sa drugom školom sociologa i socijalnih psihologa koji tvrde da se prostitucija javlja i cvjeta tamo «gdje vjerski ili neki drugi oblici represije dominiraju». U svakom slučaju razlozi zbog kojih neka žena postaje prostitutka čine se još uvijek nešto jasnijim i vidljivijim u odnosu na naše maglovite i konfuzne pokušaje da definišemo i odredimo šta je to prostitucija uopšte. Valja napomenuti da današnja nauka operiše sa blizu pedeset godina starom definicijom prostitucije koju nam je dao Davis po kojoj je «prostitucija promiskuitetno seksualno opštenje bez emotivnog odnosa a za određenu naknadu».

Savremena naučna tumačenja nastanka prostitucije sve više se udaljavaju od različitih disciplina u multidimenzionalnom pristupu definisanja etiopatogeneze prostitucije a priklanjaju se najviše sociološkim kategorijama tumačenja, tj. socijalnim i ekonomskim faktorima, pomno analizirajući društvene odnose, socijalni, ekonomski i klasni status žene u društvu, njenu ulogu u porodici i braku.

Sa ovakvog stanovišta nepotrebno je, što se kod nas često čini, razdvajati bavljenje prostitucijom zbog toga što je žena postala žrtvom trgovine ili da to radi kako bi sebi obezbijedila egzistenciju, kada su to dvije strane iste medalje-vanjska prinuda.

Ovaj vid prinude ishodi u potpunosti iz društvenih okolnosti, strukture i dinamike društvenih odnosa, kao što je unutrašnja prinuda odraz samo individualne psihoseksualne patologije.

Ova dva etiološka faktora su u velikoj nesrazmjeri i sasvim je jasno da je visoka procentualna prevlast u korist prvog. Naravno da se ponekad oba faktora udružuju ravnomjerno čineći komorbiditet (socijalne i individualne patologije). Postoje i autoriteti, kao što je T. Kemp, koji zastupaju tvrdnju da samo socijalni faktori ponekad mogu «sami od sebe proizvesti prostituciju bez uticaja bilo kakvih endogenih faktora i abnormalnosti ličnosti».

Bez obzira na etiopatogenezu prostitucije, bilo bi pogrešno i nepravedno samo «*najstariji zanat*» na svijetu isticati kao jedini oblik prostituisane seksualnosti kod savremene žene, ta samim tim samo njega stavljati u okvire ekonomskih zakonitosti.

Naime, danas kada imamo razne «*dame za pratnju*», «*maserke*», «*mlade saradnice*», vremešne i socijalno prominentne gospode, gdje se, sasvim je jasno, istovjetne usluge ne naplaćuju u novcu jer se profit ostvaruje kroz nenovčane oblike beneficiranja kao što su napredovanje u karijeri, favorizo-

vanje za sticanje socijalnih prioriteta, nekretnina, koncesija i pogodnosti raznih vrsta. Pošto je ovaj vid trgovine seksualnošću manje transparentan, jer je mimikrijski kamufliran, a kao takav on nije izložen značajnijoj društvenoj pažnji niti osudi. Ova činjenica sugerise ovaj vid prostitucije kao elementa koji je ugrađen u mnogobrojne političke poslovne, diplomatske, akademske i druge transakcije.

Postavlja se pitanje kakva je razlika između decentnih i elegantnih «*eskort*» dama pri raznim poslovnim ručkovima i putovanjima i prozebljih i inficiranih nesretnica što stoje pored prometnih puteva i raskrsnica. Ne postoji skoro nikakva razlika osim jedne. Ona se očituje u činjenici da kada društvo planira legalizaciju i njenu strategiju misli samo na ove «*druge radnice*» u istoj profesiji. Jasno je iz svega ovoga da je svaka podjela prostitucije na visoku i nisku, uličnu i salonsku, itd., krajnje vještačka, pogrešna i neprihvatljiva, jer je krajnje licemjerna.

Seksualni odnos ne mora uvijek biti obavezni sastavni dio prostitucije jer su u modernom dobu razuđene mogućnosti i oblici zadovoljenja klijentovih polnih (često bolesnih) prohtjeva od strane prostitutke. Visoko tehnologizirana verbalna pornografija (i slikovna) putem telefonskih hot-lajnova i interneta mogla bi se okvalifikovati kao «*mild*» vrsta prostitucije čija je svrha stimulacija masturbacijskih potreba pretežno muških pornofilata i postizanje najniže tačke u degradaciji ljudske seksualnosti.

Sociolozi, savremeni tumači, eskalaciju prostitucije širom svijeta, kao i svih drugih oblika komercijalizacije seksualnosti, tumače odlikama savremenog čovjeka koji je u permanentnom traganju za različitim (perverzним i inverznim) oblicima seksualnog zadovoljenja. Obzirom da ova nezadovoljenja često potiču iz institucije braka, onda su prihvatljiva neka tumačenja gdje se brak posmatra u značajnoj mjeri kao moderator i korektor seksualne represije.

Istraživači ovog pojavnog oblika socijalne patologije tvrde da je preko 80% posjetilaca javnih kuća iz populacije oženjenih muškaraca. Čini se da *Pater familias* već vijekovima ima ovako visok prioritet korišćenja usluga prostitutki. Još prije dvjesto godina i više, začimje se u srednjovjekovnoj Evropi ideja o toleranciji i protežiranju prostitucije u cilju očuvanja svetosti braka i porodice. Smatralo se tada da bi smjerni građanin, otac i suprug, tj. pohotljivi satir tog vremena, u nedostatku «*javnih žena*», nasrnio na tuđe supruge, kćeri, koje su inače bile zaštićene snažnom društvenom etikacijom «*pristojnih žena*». Vjerovatno je takva specifična društvena dinamika vezana za

ovu problematiku ponukala Šopenhauera da za prostitutke kaže da «su žrtve na oltaru monogamije», a skoro dva vijeka kasnije Žorž Bataj izlazi sa jeretičkim shvatanjem prostitucije «kao oblika koji je komplementaran brauku».

Jasno je da će u narednim decenijama Svjetska mentalna zdravstvena služba biti naprosto «zagušena» problemima zavisnosti od droga, samoubistava i AIDS-om. Sva tri ova oblika patologije usko korespondiraju sa prostitucijom. Naime, oko prostitucije se naprosto «roje» i slažu u mozaičku strukturu mnogi drugi pojavni oblici socijalne patologije kao što su alkoholizam, samoubistvo, kriminal, narkomanija, itd. U ovom slučaju prostitucija se pojavljuje kao okosnica i centralna tačka u razuđenoj slici socijalne i psihopatologije, ali i somatskih bolesti.

Prostituciju kao psihosocijalni problem neophodno je podvrgnuti stručnoj analizi i elaboraciji posmatrajući je i u svjetlu psiholoških i psihijatrijskih pristupa i saznanja koji su mnogobrojni i do kojih se došlo u poslednjih pedeset godina unutar ove dvije naučne discipline.

Psihijatrija i psihologija su značajan dio medicine, pa je nemoguć pristup ovom fenomenu samo sa stanovišta somatske medicine. Posmatranje prostitucije kao socijalnog medicinskog problema, samo zbog mogućnosti da prostitutke prenose venerične bolesti na svoje klijente, nepotpun je pristup i kao takav uprošćen i neprihvatljiv u modernim koncepcijama socijalne medicine i socijalne psihijatrije.

Posebno treba ukazati na spregu prostitucije i narkomanije što je u našem vremenu postala vrlo prisutna pojava do te mjere da se u stručnoj literaturi ukazuje da način života prostitutke karakteriše «upadljivo odbacivanje društvenih običaja tako da se može uporediti sa načinom života narkomana».

Suštinsko objašnjenje ovog odnosa prostitucija-narkomanija jeste u činjenici da svi podvodači uglavnom na početku prisiljavaju svoje «djevojke» da počnu sa uzimanjem droga, da bi kasnije, kada se kod njih razvije narkomanija, lakše manipulirali s njima i još uspješnije ih izrabljivali.

Sve češće ovu spregu možemo posmatrati i sa suprotne strane, jer mnogi narkomani i narkomanke, u nemogućnosti da nabave novac za kupovinu droge, odaju se prostituciji. Novija istraživanja u izvještaju Svjetske zdravstvene organizacije govore da 93% uličnih prostitutki eksperimentišu s ne-

kom od droga, dok njih 50-80% redovno uzima neku drogu od koje je zavisno.

Prema psihološko-psihijatrijskim analizama ličnosti koje ulazi u prostituciju, tj. formira devijantni identitet prostitutke premorbidno kod njih nalazi, vrlo skroman kognitivni kapacitet, neurotičnost, ometenost u prolasku kroz razvijene faze što je rezultiralo u nezrelosti i neodraslosti. Potiču iz razorenih porodica, latentno ili manifesno su homoseksualne ili biseksualne, često frigidne, psihopatski struktuisane, psihotične ili prepsihotične u čestim slučajevima. Mnoga istraživanja pružaju saznanja o fizičkom i seksualnom zlostavljanju u ranom djetinjstvu budućih prostitutki. Često su u djetinjstvu bile silovane (pa čak incestuozno). Najnovija istraživanja govore da 47% prostitutki imaju traumatične doživljaje iz djetinjstva zbog seksualnog zlostavljanja.

I psihoanaliza ima svoje viđenje i tumačenje prostitucije koje je još uvijek aktuelno u dinamskoj psihologiji i psihijatriji ove orijentacije. Džibens, istražujući psihoanalitičke aspekte kod maloljetnih prostitutki, ukazuje na činjenicu da se inače kod prostitutki javlja želja za omalovažavanjem i devalviranjem figure muškarca, u ovom slučaju vlastitog oca, kao osveta za frustracije iz traumatičnog djetinjstva.

Ova želja za osvetom neadekvatnoj figuri oca iz ranog razvojnog perioda je apsolutno nesvjesna i kod prostitutki javlja se skoro kao kompulzija, a kroz težnju za postizanjem mnogobrojnih seksualnih kontakata sa što više muškaraca, tj. ostvariti što više njihovih poniženja i srozavanja, a sve u cilju nesvjesnih potreba odmazde figuri neadekvatnog oca. Iz prevelike želje za penisom, prema ortodoksnim psihoanalitičkim tumačenjima, žena želi da se osveti muškarcu time što će ga kastrirati. U ovom izlaganju ženske ljepote i seksualnosti, te njeno nuđenje, kod uličnih prostitutki, ima dosta ženskog egzibicionizma ali je cilj isti, dominacija nad muškarcem i njihovo ponižavanje na taj način što će biti dovedeni u situaciju da se «dive onome što su prezirali».

Dakle, na nesvjesnom nivou, seksualni odnosi sa muškarcem za ove žene su način osvete i poniženje muškarca. Želja da se omalovaži i umanjí vrijednost figure muškarca (oca) jeste eho loše razriješenog Elektra kompleksa što vodi u promiskuitetno ponašanje, pa i prostituciju. Džibens ovo naziva kompleksom Kirke, a prema čarobnici Kirki koja je muškarce pretvarala u svinje (Odi-sejeve drugove).

Na nedavno održanom kongresu o seksualnom iskorištavanju djece (Štokholm, 2004) došlo se do zaključka da je dječija prostitucija «oblik prinude i nasilje nad djecom i svodi se na prisilan rad i savremeni oblik ropstva», što se istovremeno smatra najdrastičnijim primjerom kršenja Konvencije o pravima djece koja je donešene 1996. godine, a koju je potpisalo blizu 200 zemalja.

Prostitucija djece, kao posebno ogavan aspekt crnog tržišta seksa, postaje svakodnevno sve izraženiji svjetski problem. Najnoviji podaci govore da se u svijetu svake godine oko milion djece uključi na ilegalno tržište seksa. Komercijalna seksualna eksploatacija djece realizuje se kroz dječiju pornografiju, dječiju prostituciju, prodaju djece za pedofilske potrebe, kao i kroz specifičan seksualni turizam. Ovaj potonji vid dječije prostitucije posebno je rasprostranjen u mnogim zemljama Azije i Latinske Amerike, dok je Evropa donekle pošteđena dramatičnih razmjera ovog vida kriminala, premda jedan stariji izvještaj UN tvrdi da je 10% prostitutki u Sjevernoj Italiji ušlo u ovaj posao u uzrastu od 10-15 godina. Podaci UNICEF-a iz 1955. godine – iz jednog njihovog istraživanja, a nalaze da su prostitutke iz regiona Gvatemale, Paname i Hondurasa u ovaj posao ušle u uzrasu od 9-13 godina. Dakako, ovaj oblik prostitucije djece posebno je raširen u Aziji zbog čega su već odavno osnovane mnoge NGO koje se bore protiv ekspanzije ovog specifičnog oblika crnog tržišta dječijim seksom. Od svih njih svakako da je najpoznatija i najaktivnija ECPAT (End Child Prostitution in Asia Tourism).

U 19. vijeku dolazi do procvata i eskalacije prostitucije u svim krajevima svijeta, ali i do ubrzanog, paralelnog osnivanja raznih udruženja i pokreta tipa «komisija protiv poroka», «pokret za društvenu čistoću», «pokret za društvenu higijenu», itd. Možemo li u ovoj formi organizovanja čudorednih građana naći nukleus današnjih, uveliko razvikanih, pokreta za legalizaciju, liberalizaciju, dekriminalizaciju prostitucije? Povici za legalizacijom prostitucije kod nas su uglavnom licemjerni i politikantski i odražavaju ambiciju države da se i ona ubaci u međuigru prostitutka - klijent - prodavač kao četvrta strana u reformisanju trgovine ljudskim tijelom.

U ovoj širokoj kampanji za legalizacijom prostitucije čini se da ponovo srećemo već pominjanog *Pater familiasa* koji već odavno uživa u apsolutnoj legalizaciji svoje mačo atribucije (piće i kocka), te bi on sada rado sebi priuštio i legalizaciju vrhunske atribucije svih pravih muškaraca, tj. zakonito korištenje komercijaliziranog seksa.

Zabluda je uvjerenje da bi legalizacija reducirala ilegalnu komercijalizaciju seksa obzirom da postoje raznovrsni oblici prostituisanja i kategorije prostitutki od kojih mnoge od njih ne bi legalizovale svoj posao. Legalizacijom bi prostitutke dobile sindikat, zdravstveno i penziono osiguranje, ali i plaćanje poreza državi što bi mnoge od njih, za pretpostaviti je, izbjegavale da plaćaju da bi i dalje ostale u ilegali. Za V. Kesić problem prostitucije se ne rješava legalizacijom, već svodi na «još jednu liberlnu apstrakciju».

U globalnom društvenom kontekstu gdje srećemo krize i raspade nukleusa porodice, siromaštvo, diskriminaciju i vjekovnu neravnopravnost žena, niz otežavajućih okolnosti, koje ni da ustuknu pred demokratizacijom savremenog društva i liberalizacijom društvenih odnosa, teško je očekivati korist i efikasnost od legalizacije prostitucije.

Osim toga prostitucija je kod nas u jednom širem i fleksibilnijem sagledavanju pojedinih njenih oblika i manifestacija već uveliko, ako ne legalizirana, ono sigurno dekriminalizirana. Prostituciju je teško iskorijeniti bilo kojim mjerama, pa je apsurdno pomišljati da bi njena legalizacija dovela do gašenja ovog zanata, te je očekivati da prostitucija i dalje ostaje integralni dio modernog patrijarhata.

Svaka antiprostitucijska društvena kampanja kod nas opterećena je dvostrukim mjerilima, gdje svaki naš stav o prostituciji i javnom moralu jesu prožeti hipokrizijom i predrasudama što nije baš neka garancija za demokratsko razrješenje ove socijalne patologije.

Indikativno je da u svoj ovoj euforiji oko legalizacije prostitucije niko ne spominje mogućnosti njene prevencije. Prevencija, ako bi već nekom palo na pamet da se agažuje u ovom pravcu, mora biti vođena u dva segmenta. Prvi se odnosi na sprečavanje ulaska u prostituciju, a drugi možda još važniji, izlazak iz prostitucije.

Nažalost, kod nas se polazi od uvjerenja da je već sama osuda i kažnjavanje prostitucije istovremeno i njena prevencija, umjesto da se težište stavlja na otklanjanje socijalnih faktora kao neposrednih uzročnika prostitucije. Ne nazire se društvena spremnost da se angažuju i stimulišu svi resursi zajednice u pravcu buđenja reintegrirajućih i rehabilitacionih sadržaja primjenjivih na populaciju koja je zahvaćena ovim vidom socijalne patologije.

Za oba ova segmenta i pravca vođenja preventivnih aktivnosti društvo treba da omogući i aktivira preventivne potencijale. Naime, poznato je da bi mno-

ge prostitutke željele napustiti svoj posao, ali za ostvarenje ovakvih njihovih želja neophodno je stvoriti društvene uslove i pružiti konkretnu podrku za realizaciju ovog oblika preventivnih djelatnosti.

Takođe se očekuje ista podrška i za drugi segment kroz nastojanje najšire društvene zajednice da stvori takve društvene uslove koji neće doprinosti ovakvom vidu žene i muškarca.

Obuzdavanje prostitucije u jednom društvu nije nimalo lak posao, to je jasno, ali bi ipak trebalo pokušati obezbijediti neke osnovne pretpostavke u društvu, koje bi garantovalo maksimalnu efikasnost provođenja preventivnih mjera u ovom području.

Obezbijediti vladavinu prava, obezbijediti radna mjesta, izbalansirati disfunkcionalnu dinamiku porodičnih sistema u sklopu seksualnog odgoja, po školaama provesti edukaciju najmlađih, izmijeniti neke zakonske odredbe koje su apsolutno na štetu žena (npr. kod razvoda braka), forsirati istinsku borbu protiv seksualnog ropstva, raditi na porastu svjesnosti o dignitetu ženskog principa, intenzivirati sve oblike psihosocijalne rehabilitacije, umjesto javnih kuća otvarati kuće u kojima će se ostvarivati ljudski susret druge vrste i na obostrano zadovoljstvo, osloboditi se našeg kolektivnog licemjerstva, omogućiti što izrazitiju ekonomsku samostalnost žene, osloboditi ženu, podsticati humanizaciju odnosa među polovima, itd.

Jednom riječju smanjiti egzogenu i endogenu prinudu koje žene i muškarce guraju u ovaj vid devijantnog ponašanja.

Uprkos sve intenzivnijoj demokratizaciji savremenog društva i liberalizaciji odnosa, te inim drugim reformama, društveni položaj žene kod nas je još uvijek nezadovoljavajući. Žena se kod nas našla u vrtlogu raznih kriza, raspada nukleusa porodice, siromaštva, diskriminacije ravnopravnosti polova, itd.

Nasilje nad prostitutkama je neosporno. Ono dolazi od strane podvodača, klijenta ili čak i od nekih (na svu sreću kod nas rijetko) društvenih struktura kao što su policija, zdravstvo. Naime, bilo je slučajeva policajaca koji su se uključili u trgovinu ljudima. Mnoge prostitutke nemaju zdravstvenu zaštitu, što se može tretirati kao vrsta kršenja ljudskih prava, ali i kao svojevrsno nasilje.

Prostitutke su, kao i narkomani i homoseksualci, krajnje marginalizovana, socijalno nepoželjna i manje vrijedna grupa, koje svako društvo otvoreno ili prikriveno želi otkloniti iz svog «*vidnog polja*».

S druge strane, društvo gleda prostituciju kao nasilje nad sobom, jer svojim pravnim regulativama i moralnim stavovima (moralnošću) ne dozvoljava ovu djelatnost, a ona se uprkos tome i dalje odvija.

U svakom slučaju, društvo ipak čini nasilje nad ženom servisirajući njen izlazak na ulicu, a potom kroz svoju moralnost stigmatizira ovaj svoj «*proizvod*», jer društvo je na kraju samo moralni fenomen, kako je tvrdio Dirkem.

Literatura

- Henriques Fernando (1968), *Historija prostitucije*, Epoha, Zagreb
- Kandido – Jakšić Maja (2001), *Polnost i politika*, beogradski krug, Beograd
- Radulović Dragan (1986), *Prostitucija u Jugoslaviji*, "Filip Višnjić", Beograd
- Pateman Carola (1988), *The Sexual Contract*, Stanford
- Tiosavljević Danijela (2003), *Prostitucija – Forenzički i etički aspekt*, u *Normalno i poremećeno polno ponašanje* (urednik prof dr. Jovan Marić), Beograd